

(Privat foto: Tromsø, BFB 2015)

Samforskning i socialtjänst

Delrapport 1: Metodbok - erfarenheter

Sammanställd av:

Lisa Koser

Bromma familjebehandlarteam (BFB) 2018

Robert Andersson, Elisabeth Håkansson, Erik Högling, Anna-Pia Nilemo, Christer Sabel, Kajsa Sjölin och Luke Sheahan

FÖRORD

Det finns personer som haft särskild betydelse för vårt team gällande samforskning. Den första är Björn Holmberg, socionom, leg psykoterapeut och handledare, med bas i Majorna i Göteborg. Björn har följt vårt samforskningsarbete sedan vi startade år 2012. Han har fungerat både som utbildare och mentor. De första åren behövde vi stöd i implementeringen av samforskningen. Vi spelade in samforskningsamtal i övningssyfte, filmade oss själva, åkte till Göteborg, Björn kom till Stockholm och så höll vi på, fram och tillbaka, lärorikt och viktigt! Sedan dess har vi regelbundet följts åt med träffar då och då. Hur går det? Hur tänker vi? Vad betyder det för mig, för oss?

Björn har även varit en viktig nav i de tre "samforskningskonferenser" vi arrangerade 2013-2015. Den första genomfördes 2013 i en halvmörk källare på ett numera nedlagt hotell i Bromma. Dit kom människor från olika håll genom spridning i våra nätverk, det var gratis och vi delade erfarenheter med varandra. Intresset var stort. Vi minns hur alltför tidigt bortgångna Marianne Borgengren, (leg psykolog, leg psykoterapeut och handledare) kom inspringande i halvlek och ville hinna vara med en stund. Marianne var alltid generös, intresserad och prestigelös kring andras försök till samforskning trots sin egen långa erfarenhet och alltid peppande med små tillrop då och då! Vi upprepade konferensen 2014 med FoU-medel och bjöd nu även in människor med rötter inom den akademiska världen. Vi började även i teamet att fokusera ännu mer på barns röster och hur formen samforskning bättre kunde anpassas till barn och ungdomar. Nu hade vi dessutom lämnat källarhotell och flyttat upp ett steg till fina ljusa möteslokaler. Samma år 2014 åkte teamet även upp till Tromsø i Norge för att tassa i Tom Andersens fotspår. Tom, professor i socialpsykiatri i Tromsø, var den som en gång i tiden började bjuda in människor i behandling till att medforsa om samtalen de haft ihop med terapeuten (1994/2006). Vi besökte människor som arbetat med Tom och platser där han utvecklat sitt arbete och for också till Drammen och träffade andra team som verkade i Toms anda. Den tredje och senaste konferensen 2015 var i miniformat, mer en metoddag för team i Sverige som var igång i samforskning mer kontinuerligt. 2015-2017 tog vi steg ut i större sammanhang och var med på internationella kongresser och talade bl a om modellen och barn i samforskning. Vi producerade kortfilmer om modellen och barns medverkan samt skrev artiklar (Koser, 2013; 2014; 2015; 2017). Under en av dessa kongresser fann vi ett komplement till att fånga barns röster genom en belgisk feedbackmodell (Rober & Van Tricht, 2015).

Slutligen, Toms tankegångar har varit viktiga för oss. Vi har stått fast och hållit kvar vid samforskningen, tagit det på allvar och byggt in det i verksamheten för långsiktighet. För att vi har trott på det sättet att medforsa med de människor vi är involverade med, dvs i vårt fall familjer. Vi har också mött flera personer längs vägen som en gång i tiden varit lika involverade och intresserade av samforskning precis som vi. Ur den synvinkeln har vi väl varit nybörjare och de erfarna, trygga att luta oss mot. Nu får vi nog börja säga att vi är erfarna kring modellen och hur den kan användas. Vi hoppas att våra olika delrapporter kan inspirera andra (denna skrift utgörs av delrapport 1 om erfarenheter av modellen). Samforskningen har lärt oss att vi bör sträva efter att vara generösa, dela med oss och hjälpa varandra kollegialt. Den hållningen försöker vi fortleva.

Vi behöver också rikta ett tack till vår enhetschef Riitta Kettula. Det går inte att bedriva ett kvalificerat och långsiktigt utvecklingsarbete om inte stöd finns från organisationen. Den tilliten har vi fått och försökt förvalta väl!

Stockholm, Bromma Familjebehandlarteam 2018-11-23

Lisa Koser, Robert Andersson, Elisabeth Håkansson, Erik Högling, Anna-Pia Nilemo, Christer Sabel, Kajsa Sjölin och Luke Sheahan

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1.VAD ÄR DETTA FÖR SKRIFT?	3
INLEDNING SAMFORSKNING	3
ÖPPENHET OCH INSYN I VÅRT BEHANDLINGSARBETE	4
UTFORSKANDE AV DET VI KALLAR FÖR "TYST KUNSKAP"	6
2.SPECIFIKA METODFRÅGOR	8
SAMFORSKNINGSGÅNGEN – ATT BJUDA IN EN FAMILJ	8
FORM OCH STRUKTUR UNDER SAMTAL	8
<i>Temat för samtalet</i>	9
<i>Pausens betydelse</i>	12
DE OLIKA ROLLERNA	13
REFLEKTÖRSROLLEN	13
<i>Att visa att jag är berörd</i>	13
INTERVJUROLLEN	15
<i>Att inledningsvis vara tydlig med sammanhangsmarkeringen</i>	15
<i>Medvetenhet när vi fokuserar mer på innehåll än process</i>	16
<i>Följsamhet i processen med behållen struktur</i>	16
<i>Svårigheter när det är för många att intervjua</i>	17
<i>Förflyttningar i rummet – vi missade formens betydelse</i>	18
<i>Att utforska detaljer</i>	18
SAMFORSKNING OCH TID	20
ANPASSA SAMFORSKNINGSFORMEN NÄR BARN OCH UNGDOMAR DELTAR	20
<i>Flexibel med formen</i>	20
<i>Nytt i samforskningen: barn- eller ungdomsintervjuare som tillägg till intervjuaren</i>	21
<i>När det gått för lång tid efter en avslutad familjebehandling</i>	21
<i>Tänka på tiden när mindre barn deltar</i>	22
<i>Barnanpassat i rummet</i>	22
<i>Att kunna förbereda barnet hur samforskningssamtalet går till</i>	22
<i>När barn blir osäkra – vet inte vad de ska svara</i>	23
ATT SAMFORSKA UNDER PÅGÅENDE KONTAKT	25
3.VARFÖR SAMFORSKNING SOM UTVÄRDERINGSMODELL?	26
SAMFORSKNING OCH ANVÄNDBARHET VID KVALITETSUTVECKLING	26
ATT FÅNGA EN MER TYST KUNSKAP – ÄR DET MÖJLIGT?	27
FAMILJERNAS TANKAR OM MODELLEN	28
NACKDELAR MED MODELLEN?	28
UTVECKLING AV SAMFORSKNING SOM MODELL?	29
TIPS PÅ VÄGEN...	29
REFERENSER	30

1.VAD ÄR DETTA FÖR SKRIFT?

Inledning samforskning

Vi kallar den här skriften för Metodbok men redan inledningsvis vill vi höja ett varningens finger för ordet metodbok. Kanske är "modellbok" ett bättre ord då det möjligtvis innefattar fler nyanser. Modell innebär möjligheter att modifiera, laborera och kunna anpassa utifrån behov. Det betyder att läsaren bör ha detta i bakhuvudet. Vår önskan är att skriften kan ses som en möjlighet att hämta inspiration, kanske ta med sig det som passar till den egna verksamheten oavsett om det sker i ett team eller när vi arbetar själva. Vi gör inga anspråk på att äga en särskild modell, det är fritt att ta det som önskas, lämna annat och stjäla vilt om det behövs. Vår uppmaning dock är att vi som arbetar med samtal i olika former, behöver vara noggsamma och verka för en öppenhet i vårt arbete som syftar till att vi blir granskade för det arbete vi gör. Det är ett ansvar vi alla har. Hur vet vi om det vi gör leder till skillnader i människors liv? Hur kan vi ta reda på det, på ett mer fördjupat sätt? Kan vi hitta en modell som också involverar de människor vi träffar kring vårt gemensamma samarbete? Här har samforskningen fyllt en viktig kunskapspåfyllnad och kvalitetsutveckling för verksamheten: att låta andra granska vårt arbete men göra granskningen ihop med dem det berör. I vårt fall de familjer som gått i familjebehandling i familjebehandlarteamet i Bromma.

Inledningsvis behöver vi även säga något kort om vår kvalitativa studie som publiceras i delrapport 2. Vi började göra vår första samforskningsintervju 2012 och har därefter regelbundet genomfört totalt 31 samtal med familjer. Det har deltagit ett 70-tal personer: föräldrar, barn, ungdomar, anhöriga, några socialsekreterare, tolkar och vi familjebehandlare. Alla samtal har dokumenterats genom film- eller ljudinspelning, transkriberats, analyserats och sammanställs i en egen rapport. Vi har även efter varje intervju, samlats för det vi kallar för efterprat och även dessa samtal har filmats eller ljudinspelats. Vi tänker att rapporterna 1 och 2 utgör olika delar i vårt samforskningsarbete. Denna rapport är inriktad på hur vi genomför själva samforskningen och våra erfarenheter med fokus på metoden. Delrapport 2 rör själva innehållet i våra samforskningsamtal, dvs deltagarnas inklusive våra reflektioner kring det samarbete som varit. Syftet med samforskningen har varit att utvärdera oss själva, dvs vi behandlare är i fokus där familjer

som gått i familjebehandling inom socialtjänsten, fungerat som konsulter.¹ Forskningsfrågan har rört hur familjer upplevt vårt samarbete? Blev det en skillnad i deras liv? Vad blev bra, mindre bra och hur kan vi använda familjers egna erfarenheter som lärdomar i vår verksamhet? Lärdomar både för oss själva som individer men också som team. Teamet påverkas och kompetensen blir gemensam. Vi har byggt in en struktur kring samforskningen i teamet som inkluderar intervjuer med familjer, efterprat med teamet, utskrifter av intervjuer och avsatta reflektionsdagar varje termin med teamet där vi går igenom vårt material. På det sättet blir samforskning en pågående och levande process och bidrar till kompetenshöjning i teamet och kvalitetsutveckling. Samforskningen är sedan flera år tillbaka en permanent del i vårt arbete och utgör en av numera två² modeller vi använder för att jobba med feedbackprocesser och utveckling av vår verksamhet.

Öppenhet och insyn i vårt behandlingsarbete

Samforskning myntades en gång i tiden av Tom Andersen, professor i socialpsykiatri i Tromsø i Norge (1994/2006). Hans teoretiska tankegångar och hur han kopplade dessa till praktiken har inspirerat oss i Brommateamet. Flera andra har verkat i Toms anda med tillämpning i olika verksamheter³. Toms sätt att förhålla sig till människor innefattade en öppenhet och samskapande processer utan dolda agendor för de som var berörda, dvs de vi kan kalla klienter. Tom förespråkade en tydlig öppenhet när det reflekterande teamet började förflytta sig in direkt i rummet med familjen och dela reflektioner i stället för som tidigare ha suttit bakom speglar och observerat familjer med hypotesbildningar. En annan inspiratör är Harlene Anderson⁴ som också talar om att vi professionella bör vara öppna för att visa upp oss genom att t ex ta emot feedback, utvärdera oss själva etc (2002; 2016). Öppenhet och att vara delaktig i processer, ja vara medskapare, är ett förhållningssätt i linje med kunskapssynen att det inte går att ställa sig helt utanför det som sker i ett samtal utan vi är också med och påverkar och påverkas. Synsättet blir kongruent hur vi tänker kring vårt arbetssätt i Brommateamet. För oss innebär öppenhet i vårt praktiska arbete allt ifrån hur vi talar med varandra i vårt arbetsteam, hur vi talar om andra samt medvetenhet om vilket

¹ Vi samforskar numera också med familjer som fortfarande går i behandling när samtalen gått i stå, familjen och terapeuterna upplever att de inte kommer vidare och behov finns av att föra in fler röster och addera perspektiv.

² Den andra modellen rör direktfeedback med cirkulära frågor, en modell anpassad till familjeterapi (Rober, 2017; Rober & Van Tricht, 2015).

³ T ex samforskning och BUP-utredningar tillsammans med socialtjänst av Eva Kjellberg (red), (2001) samt Katarina Mårtensson Blom (2006) om ett forskningsprojekt på en BUP mottagning i Tumba, Botkyrka. Se även Wächter (red) 2006.

⁴ Harlene Anderson, Ph D, är en av grundarna av Houston Galveston Institute, företrädare för bl a en mer postmodern förankring inom psykoterapi och konsultation.

språkbruk vi använder. Samforskning är en modell som ligger långt ifrån ett mer naturvetenskapligt sätt att se på kunskapsinhämtning. Den naturvetenskapliga ansatsen försöker inta en observerande hållning kring ett fenomen med en föreställning att det går att observera världen för att nå en så sann bild som möjligt av hur saker och ting är. I stället rör sig samforskningen tydligt inom reflektionernas domän i samtalet. Tom Andersen talade om vikten av att vara både i inre och yttre dialoger (ibid). Den reflekterande formen främjar den typen av olika dialoger där alla deltagare i ett samforskningssamtal, kommer vara både i lyssnande- och talandepositioner med en viss struktur kring form och turtagning. Sett ur detta perspektiv, verkar samforskning inom en mer hermeneutisk forskningstradition⁵.

Det finns flera sätt att inhämta kunskap. Om det naturvetenskapliga intresserar sig för att försöka utröna ett fenomen genom att forskaren strävar efter objektivitet med en viss typ av mätmetoder, kastar sig samforskningen direkt in i subjektivitet. Med detta menas att i samforskningen blir alla involverade subjekt i den meningen att vi tillsammans skapar en mer jämlik och icke-hierarkisk miljö. Vi blir alla delaktiga i samforskningsprocessen. Det här avspeglas också i en strävan i andra typer av olika möten; i terapeutiska samtal, behandlingssamtal av andra slag, på nätverksmöten etc. Samforskningens kunskapsinhämtning säger: nej, vi kan inte göra oss objektiva inför kunskap för vi är alltid en del av hur kunskapen skapas, vi är alla delaktiga i vad som blir i samtalen. Denna kunskapssyn har sina rötter inom socialkonstruktionism. I praktiken innebär det att när jag som terapeut sätter mig i terapirummet med en annan medmänniska, kommer jag också vara en del i samskapandet. Min kollega som sätter sig med samma medmänniska, kommer i sin tur vara delaktig i ett annat slags samskapande. Metoderna har ibland en övertro att vi kan göra oss avskalade och upprepa något som ska vara likriktat.⁶ Samforskningen innebär ett annat sätt att ringa in vad som kan vara värdefullt i att utveckla ny kunskap i det praktiska arbetet. En praktisknära forskning eller utvärdering som McNamee & Hosking talar om (2013).

⁵ Vi behöver inte ta ställning gällande forskningstraditioner utan intar en pragmatisk hållning till det vi inledningsvis framhåller; vi behöver hitta sätt att granska oss själva och vårt arbete och det finns många vägar till detta.

⁶ Vi behöver all typ av forskning. Vi är av ståndpunkten att det är viktigt att se på fenomen från olika vinklar men att vi måste vara medvetna om att de interventioner vi gör, är präglade av vår kunskapssyn kring ett förändringsarbete.

Utforskande av det vi kallar för "tyst kunskap"

Den kunskap vi i teamet önskar utforska, rör det som kallas för en mer tyst kunskap, dvs kunskap som inte alltid är lättinfångad genom ord. Vad säger ordet nöjd i en enkätundersökning? Ja, många nöjdsvar kan en verksamhet naturligtvis visa uppåt till beslutsfattare men hur mycket verksamhetsutveckling sker? Förmodligen finns det lika många innebörder som antalet olika människor. Ett sätt för oss att pröva oss fram är att testa våra begrepp på oss själva. Vad menar jag själv med nöjd? I den tysta kunskapen finns det mikrodetaljer, mikrosekvenser och mikrohandlingar som för oss terapeuter sker i möten utan att vi alltid har ord för det direkt. Kanske kan vi också tala om ryggmärgsreflexer, vi handlar i stunden och det sker inte allena utan i en kontext med andra som vi har relationer med. Schöns begrepp reflection-in-action blir också användbart (vi reflekterar direkt genom vårt agerande), dvs vårt handlande sker utifrån känslor och de erfarenheter vi har med oss riktat mot en slags tyst knowing-in-action (1993). Sedan kan reflektionerna komma - vad hände, vad gjorde vi? Det senare kan benämnas som reflection-on-action (dvs reflektioner efter mitt agerande) (ibid). Tom talade om en kroppslig kunskap, vi förnimmer känslor och mening som inte alltid har ord (1994/2006). Ett exempel från samforskningen är hur svårt det kan vara att hitta ord för tillit *"ja det kändes bara i kroppen, en god känsla och jag har inga ord för det"*. I samforskningssamtalen är vi extremt nyfikna på just mikrodetaljerna, det svårfångade för vi har en idé att denna typ av kunskap kan bidra till att jag som terapeut utvecklas och får en ökad förståelse vad som kan vara viktigt i andras ögon.

Språkets påverkan blir också betydelsefullt, dvs hur vi benämner saker och ting (Anderson, 2002; 2016; Andersen, 1994/2006). Genom språket, både verbalt och icke-verbalt, tolkar vi världen och varandra och genom språket skapas mening för var och en i ett samtal (Anderson, ibid). I samforskningssamtalet skapar vi ett språk ihop med alla i rummet och det blir olika berättelser som växer fram och för varje reflektion från någon i samtalet, byggs det sedan på ytterligare tankar. Vi tänker att människor vi möter har många olika berättelser och ingångar, till det de är upptagna av. I den teoretiska inramningen av samforskningen kan vi tala om multiversa. I behandlingsrummet med familjer vi möter innebär det att varje person har rätt att äga sin berättelse och det finns ingen värdering om rätt eller fel. Jo, det är klart att misshandel av barn är fel men det är inte det vi tänker när vi pratar om multiversa. I samforskningen tydliggörs begreppet av mångfalden av berättelser eller röster och att

mänskligt varande inte är helt lätt fångat. I terapirummet exemplifieras begreppet genom att vi tar del av många olika röster och uppfattningar. Vår uppgift ihop med de som deltar är att verka för att dialog ska vara möjlig.

Sammanfattningsvis vilar samforskning på en kunskapssyn där vi tänker att verkligheten är mångfacetterad där vi tillsammans med människor vi samtalar med, oavsett typ av samtal, är en del i en samskapande process. Samforskningen är till för oss terapeuter där andra granskar oss, och dessa erfarenheter möjliggör att vi utvecklas både enskilt och som team. Kunskaperna kommer därmed att vara till nytta både för de nya familjer som kommer till vårt team, men också för vår verksamhet som helhet. Ur detta perspektiv, blir samforskning en kompetenshöjande modell att tillämpa i en verksamhetsutveckling och också en kvalitetssäkring att vi utför ett professionellt arbete.

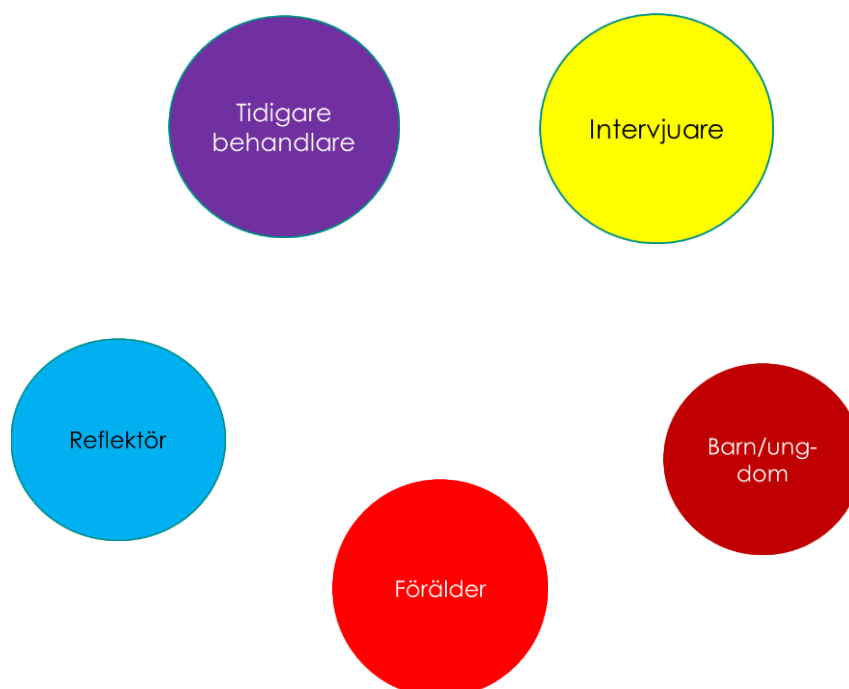
2.SPECIFIKA METODFRÅGOR

Samforskningsgången – att bjuda in en familj

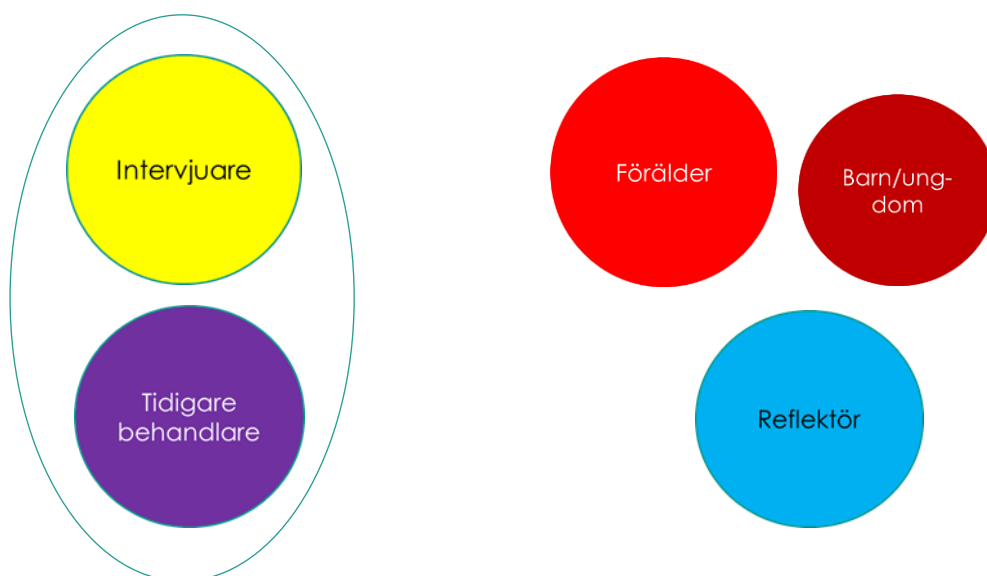
Familjer som deltagit i vår verksamhet bjuds in av de tidigare familjebehandlarna till samforskningssamtalet. Ofta har frågan ställts redan vid avslutningen av familjebehandlingen: *”kan ni tänka er att delta i vår samforskningsstudie? Är det okej att vi hör av oss om ett par månader för att bjuda in till ett samtal?”* När familjen tackat ja, bokas tid och familjebehandlarna frågar kollegor i familjebehandlarteamet om vem som kan tänka sig att intervjua? Vem/vilka är reflektörer? Har familjen andra önskemål att bjuda in någon ytterligare, t ex en socialsekreterare? Är alla i familjen med eller kommer bara vuxna? Har familjen eller de tidigare behandlarna någon tanke att barnet t ex inte är med?

Form och struktur under samtal

Intervjuaren inleder med att hälsa välkommen och berättar hur samtalet kommer att gå till. Vi har numera börjat skriva upp strukturen på en whiteboard för att familjen lättare ska komma ihåg hur samforskningsgången ser ut. Vi erbjuder även papper och penna till de som önskar. Inledningen är av stor vikt. Då görs en viktig sammanhangsmarkering vad vi har här att göra men intervjuaren lägger också en grund för själva samtalet genom sättet att bjuda in och få alla att känna sig välkomna.

Vi börjar alltid med de tidigare behandlarna och de teman behandlarna är nyfikna på. Intervjuaren sätter sig nu med dessa och de som talar har inte ögonkontakt med övriga i rummet. Tanken är att få vara i sina egna processer utan att behöva svara upp till andra om vad som sägs.

Teman för samtalet

Tidigare har vi varit mer fokuserade kring att följa en slags samforskningsmall med färdiga frågor men numera använder vi sällan dessa. Vi upplevde att familjerna när ordet gick till dem, inte riktigt kände sig bekväma med dessa frågor utan satt med andra funderingar och sätt att formulera sig. Vi börjar alltid först med frågan hur kommer det sig att du/ni önskade bjuda in familjen idag? Nästa fråga är vilka teman är du/ni nyfikna på? Vi har medvetet valt att utgå från de teman de tidigare behandlarna tar upp. Vi har provat oss fram från många teman till få, och kommit fram till att få teman fungerar bäst. Gärna att dessa rör en konkret situation, ett möte eller ett minne. Erfarenheten vi har är att det är lätt att intervjuaren kan drunkna i att hålla reda på teman om dessa är för många samt att även familjen hinner tappa fokus. Ett sätt att hantera om det blir många teman, är att intervjuaren helt enkelt gör en sammanfattning och frågar – har jag uppfattat detta rätt? Intervjuaren kan också behöva hjälpa föräldrar med sammanfattning av behandlarnas tema. Ibland har det varit en kontakt under flera år. Då kan en tidslinje på en whiteboard eventuellt vara till stöd för att minnas de olika perioderna i samarbetet med varandra. Även en rak och mer öppen fråga kan fungera som ett tema.

Intervjuare: Jag måste säga att jag tyckte det var jätteskönt att själva formen, att det inte blir så många teman i början, och sen fick han ganska mycket utrymme då för det var ganska kort med er i början, lite mer övergripande frågor och som man gick in i och det räckte... han behövde direkt frågan vad var hjälpsamt och inte hjälpsamt och sen satte han igång.

Behandlare: ja och vill man få djup så vill man kanske inte ha tio teman utan då ska man kanske begränsa sig lite.

En annan vinst med få frågor kan vara att det ger utrymme för ett större samspel och dialog mellan intervjuare och familj. Det kan också vara viktigt att inte ha teman som alltför mycket fokuserar på innehållet i behandlingen utan mer har fokus kring samarbetet.

Ibland är familjer själva upptagna av helt andra teman än de tidigare behandlarnas teman. Ofta rör det familjer uppfyllda av kränkningar av olika slag. Vi har valt ett förhållningssätt att försöka var följsamma när vi som intervjuare och team, upplever att här finns ett behov av att få tala om något som är angeläget för den här familjen. Samtidigt är det ett samforskningsamtal som syftar till att utforska samarbetet mellan oss. Kränkningarna rör ofta kontakt med andra instanser. Det blir en balansgång för intervjuaren och teamet när sidospår om kränkningar kan leda till huvudberättelser som för familjen upplevs som viktiga att tala om. Nedan är ett textutdrag från ett efterprat med teamet efter ett samforskningsamtal:

Intervjuare: ...det som var så svårt var att mamman hade sånt behov av att få prata om sin utsatthet för hon känner att det varit jobbigt och att hon haft många emot sig och att hon vill bli hörd i... så att det kämpade jag med att liksom hitta balansen och föra henne tillbaks till det här.

Reflektör: och om du inte hade vart det tänker jag eller petat, då tänker jag att hon kanske inte hade blivit lyssnad på som hon återkom hela tiden till... just när det kommer nån och vill berätta om vi, jaa, jag vet inte hur det skulle tas emot av henne.

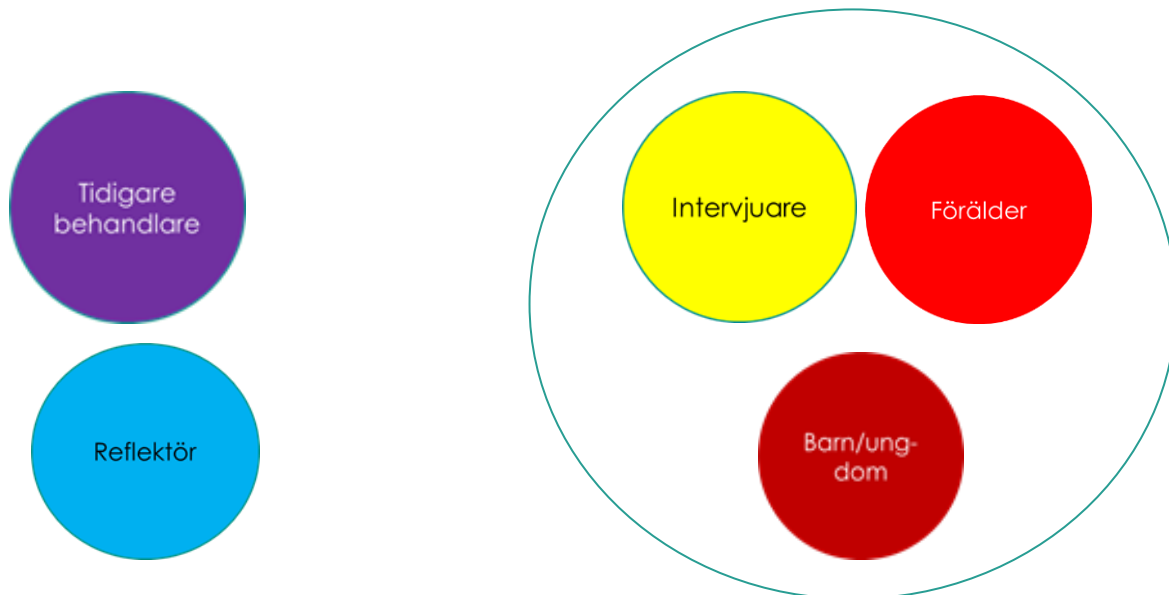
Behandlare: men du gjorde det respektfullt tänker jag när du återförde för man märkte ju att du, ah... liksom kopplade tillbaka.

Intervjuare: ja, jag försökte hitta vägar.

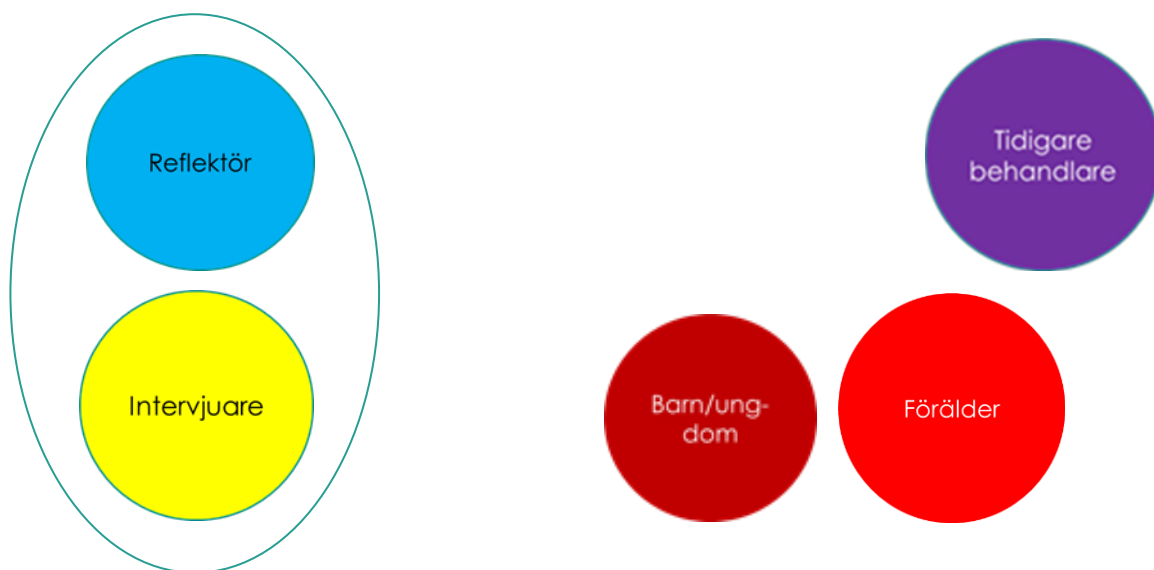
Behandlare: men jag tyckte att du ändå gav henne utrymme att prata så jag tycker att du hittade den där balansen.

Nästa steg är att intervjuaren flyttar sig fysiskt med sin stol till familjen och de sätter sig i en liten grupp vid sidan om. De övriga i rummet sitter vända så att de inte har ögonkontakt med varandra i rummet. Intervjuaren hittar sina ord och kan t ex säga: "nu har ni suttit och lyssnat

på vårt samtal – vad får ni få tankar och vad fastnade hos er?” Familjen är fri att tala om det som är angeläget för var och en och ofta börjar samtalet kring någon aspekt av de teman som kommit upp. Ibland börjar familjer i egna tankar som inte har en direkt koppling till de teman som kommit upp.

När intervjuaren och familjen talat klart, förflyttar sig nu intervjuaren till reflektören/-erna. Om det är en reflektör brukar intervjuaren bli samtalspartner ihop med reflektören, men om det är ett team, får teamet tala med varandra. *”Jag blev berörd av... jag blev nyfiken på... jag hörde...”* Ofta kommer reflektörerna in med tankar innan vi går ut till paus.

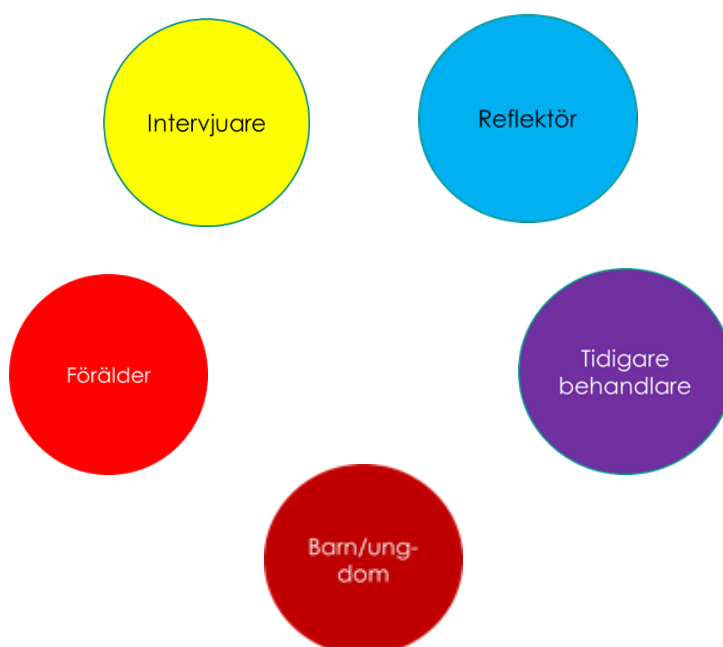

Pausens betydelse

”Det hände något efter paus”. Den meningen konstaterade vi i teamet allt oftare i våra reflektioner efter intervjuerna. Vi upptäckte att det blev en fördjupning efter pausen i samtal med familjer. Det kom nya frågor, vi kunde fånga upp teman som hängde kvar, ja utforska ord och meningar. Pausens betydelse känner vi igen från andra möten, t ex nätverksmöten. I samforskningssamtal, före paus, är alla ofta lite försiktiga och trevande. Efter paus infinner sig ofta ett mer lugn. Familjen är trygg med formen och hur samtalsgången ser ut och vilken typ av frågor som ställs.

Behandlare: *Familjer är ju nervösa när de kommer, vilka är dom här? Och dig har jag aldrig träffat förut och intervjuaren, det tar tid, Ett varv till, blev tryggare, lossnade, ketchupflaskan kände jag. Vi hamnade mycket i behandlingen, men sen började det komma... vad var det i behandlingen som? Att de kommer in i varandra och det var ganska länge sedan vi hade kontakt. Det var egentligen flickan som mindes mest.*

Efter pausen går vi igenom samma struktur med först de tidigare behandlarnas reflektioner, familjens reflektioner och slutligen reflektörernas tankar. Till sist sätter oss i en gemensam ring.

Stämningen brukar vara öppen och varm, kanske lite lättad också, och vi ställer frågan till familjen hur upplevde de samtalet? Vid den gemensamma sittningen går vi inte in på

innehållet från själva samtalet. Ofta brukar familjen och de tidigare behandlarna dröja sig kvar lite när vi avslutar för att därefter följas åt ut ur rummet och säga hejdå.

De olika rollerna

I samforskningsamtalet deltar flera aktörer som får olika funktioner eller roller. Intervjuaren är en utomstående person som inte varit involverad i familjen vilket även gäller reflektörerna. Ofta har vi försökt delta med hela arbetsteamet och då blir det reflekterade teamet större. Ibland har vi inte lyckats få till det och då har vi med en reflektör. Nedan följer en del av våra erfarenheter kring de olika rollerna.

Reflektörsrollen

Genom åren kan vi se att rollen som reflektör har utvecklats eller vi i rollen som reflektörer har snarare utvecklats. Dels har vi övat oss genom samforskningsamtalen och dels arbetar vi med reflekterande positioner i vårt dagliga arbete som en arbetsmetod i teamet. Den osäkerhet vi framför allt under det första året brottades med gällde till viss del vad innebär egentligen att reflektera högt inför en familj? Vad blir viktigt? Det var lätt att det smög sig in prestation, osäkerhet och tendensen att vilja "leverera" kloka reflektioner till att mer träna i att stanna i känslor; *"jag blir berörd av ...det här väcker hos mig en undran ...jag blir nyfiken på ...och det skulle vara intressant att höra mer om när XX kände sig sedd som hon sa..."*

Att visa att jag är berörd

Vi ser i våra utskrifter av intervjuer hur reflektioner också kan innebära en dans ihop med övriga i rummet, ibland ett mer lågmält danssteg, dvs det behövs inte alltid massa ord. När vi som reflektörer själva blir berörda, vi kan visa vår ledsenhet med familjerna, skapar det också en känsla av att vi är här ihop och det är också ett språk där vi kommunicerar utan ord. Innebörden kan då vara att vi delar med er det som ni upplevde blev svårt. Vi hör er, vi lyssnar till er berättelse och det gör också något med mig/med oss. När jag visar känslor, bekräftar jag också andras berättelser och gör dessa synliga. Vi blir medmänniskor och inte bara professionella som sitter i ett utvärderingssamtal. Dansen kan också beskrivas som ett flow som en reflektör säger i ett efterprat: *"en sån process liksom som ...och det var inget svårt som kom upp utan det var ju massa värme och hopp om framtiden"*.

Två av reflektörerna samspråkar i efterprat kring hur det blev i ett samforskningsamtal där de blivit berörda och en av dem delat känslan i rummet och hur det kom att påverka alla.

Reflektör 1: *Det var ju mängder av information...och det gäller att hitta nått och knyta ihop det kring. Jag vet inte, man hamnar kanske i det där att hon har varit så djävla övergiven alltså... att man behöver bekräfta det igen så att man kan släppa det också. Ett tema liksom som ni kanske märker (skratt).*

Reflektör 2: *Att vara reflektör det var en känsla att vi var en grupp, vi fann ihop roller här och så tänker jag... tillsammans tänker jag efteråt, det här var ju väldigt mycket bra reflektioner som kom från reflektörerna... det tyckte jag var liksom fint att det blev, att vi kunde hålla för att jag... jag har också en förmåga att... jag blir lätt att jag vill säga först och nu tänkte jag att jag ska inte säga och väntade in er ifall det blev nått över och det vart ju över, man hittade olika saker så det tyckte jag...// Alltså det är en dimension som du tar in i rummet som berör, du blir berörd. Det är som den sprider sig i hela rummet, det tycker jag är... jag ser det och märker det och tänker att det här är nått slags läkande eller att man delar nånting, en annan nivå som nästan bara kan komma fram när man sitter på det här sättet... jaa, jag kände också nånting, man får en känsla.*

Reflektörsrollen både tillför och bekräftar saker. Bekräftelsen kan ske genom ord, känslor men också ibland genom sammanfattningar. Då samforskningsamtalet ofta har flera omgångar, finns det alltid möjlighet för familjen att förtydliga, korrigera, berätta om osv om de känner sig missuppfattade på något sätt.

När det deltar socialsekreterare eller andra som intar en reflekterande position, behöver vi förbereda dessa deltagare. Ibland har vår inbjudna gäst aldrig suttit i en liknande position inför en familj och talat på ett samforskande sätt och lika mycket som vi behöver trygga familjen i rummet, behöver vi göra det tryggt för socialsekreteraren. Hur kommer samtalet gå till? Vad är det för kunskap vi är ute efter? Vilka teman är du kanske intresserad av? Vad blir din roll under samtalet som reflektör?

En utveckling vi sett hos oss själva är att vi är mer bekväma i rollen. Vi är också numera bekväma i att laborera när reflektörerna dels kan komma in i samtalet och dels när de kan användas som bollplank till intervjuaren. När intervjuaren kan behöva stöd, kan reflektören fungera som en partner att vända sig till och tänka högt med, dvs metakommunicera med. Denna möjlighet använder vi främst när vi har en reflektör med i samtalet och intervjuaren känner sig osäker kring nästa steg.

Intervjurollen

Om vi inledningsvis upplevde viss osäkerhet kring reflektörsrollen, var det tvärtom med intervjurollen. Som behandlare hade vi föreställningarna om oss själva att intervjurollen kanske innebar minst utmaning då detta var vår profession, vårt dagliga yrke att samtala med människor om deras bekymmer. Ganska snabbt insåg vi att intervjua var den mest utmanande rollen i samforskningen. Vi såg inspelade korta avsnitt av våra filmer och läste sekvenser i utskrifter av intervjuer och det blev tydligt att hur vi ställde våra frågor, påverkade samtalet och vilken väg samtalet tog. Visserligen innebar våra erfarenheter som terapeuter att vi var bekväma i rummet och alla hade lång erfarenhet av behandling, men det är just inom området hur vi ställer frågor och utforskandet av det vi tar del av, som det skett en utveckling hos var och en av oss i teamet. Självgranskningen rör t ex hur ställer jag frågor? Fastnar jag lätt i innehåll eller process och är jag medveten om när jag väljer att fokusera på vad? Jag säger att jag lyssnar på människor men hur uppfattar andra mitt lyssnande? Vad är det jag hör, väljer att lyssna till och hur mycket är jag påverkad av egna tankar om ett förändringsarbete? Vad berättar familjer om vårt samarbete och går det att medvetandegöra mer på mikronivå vad jag faktiskt gör? Kan mina föreställningar om ett förändringsarbete (även om dessa rör att jag har en bild av mig som behandlare med ett öppet sinne osv) ändå skymma sikten för att verkligen vara i ett öppet lyssnande? Hur främjar jag själv eller möjliggör dialoger med andra? Vilka lärdomar får jag av familjer jag samforskar med kring vad som blir viktigt kring att känna sig hörd, bekräftad och lyssnad på?

Att inledningsvis vara tydlig med sammanhangsmarkeringen

Intervjurollen har i sig inneburit kunskapsutveckling som direkt varit användbart i vårt terapeutiska arbete med familjer då det rört liknande områden: Hur kan vi trygga alla i ett samtal? Vad blir viktigt? Familjernas delande i samforskningsamtalen av vad de tyckt varit viktigt i familjebehandlingen, har bl a rört inramning av samtal, dvs den sammanhangsmarkering som görs inledningsvis i ett samtal. Det gäller alla samtal oavsett samforskning eller behandlingssamtal. Sammanhangsmarkeringen rör: vilka är här, vad har vi här att göra och hur länge ska vi sitta och prata? En tydlig sammanhangsmarkering kan bidra till ett lugn och en inbjudande start för samtalet och det är intervjuaren som ansvarar för den ton som avspeglas i inledningen. Familjer beskriver ofta när vi avslutar samforskningsamtalen, att *"samtalet kändes lugnt"* eller *"att intervjuaren var lugn"*. Den återkopplingen om vad som känns viktigt när familjer är med i en samforskningsintervju blir

viktigt att följa upp i teamets efterreflektioner kring varje samforskningsamtal och checka av om sammanhangsmarkeringen blev tydlig.

Behandlare: *du höll formen, öppet och ärligt... hur det ska gå till... och skapade lugn. Att som intervjuare skapa ett lugn, det är inbjudande.*

Intervjuaren kan också falla för frestelsen att vilja fördjupa sitt frågande genom att börja reflektera och komma med egna tankar. Det är dock inte intervjuarens roll utan kärnan i samforskningsamtalet är att genom våra frågor, utforska hur blev samarbetet mellan er?

Intervjuare: *att skapa ett lugn och tydlig sammanhangsmarkering. Det har hänt så mycket på nån slags metanivå... jag var sugen på att sätta igång och reflektera och fundera på hur det kan vara... att starta ett samtal i samtalet i stället för att sådär riktig intervju så jag blev lite halvförvirrad...*

Medvetenhet när vi fokuserar mer på innehåll än process

Intervjuaren har också en uppgift att känna av om det blir för mycket fokus på innehåll, dvs om samtalet fastnar i innehållsfrågor vilket det kan göra när det är otryggt i rummet. Ibland tar intervjuaren hjälp av reflektörerna vid behov för att tillföra perspektiv, känslor och tankar och bryta av innehållsfrågorna och den typen av samtal. Det kan krävas en fingertoppskänsla vad som mäktas med i rummet. Processfrågor har fokus på relationella aspekter men innehållsfrågor kan också vara viktiga. Kanske är det viktigaste att försöka ha lite koll i vilken riktning samtalet tar. Ibland är vi också nyfikna på innehållet: *"fanns det något i det här föräldraprogrammet som blev till nytta för dig?"*

Följsamhet i processen med behållen struktur

Det finns en risk att när man följer samforskningsmodellen som nybörjare, lätt hamnar i en för lång inledning, introduktion och blir alltför följsam i frågandet. Detta uppstår ofta när vi som intervjuare känner oss osäkra. Det har vi sett i våra första inspelade filmer där en inledning kunde ta 20 minuter innan själva samtalet kom igång. Å andra sidan, när vi har för bråttom, skyndar vi igenom inledningen då vi tänker att den tar för mycket tid samtidigt som vi vet hur viktigt det är med att trygga och göra en bra inramning för samtalet. Inramningen kan "bädda" för fortsättningen. Följsamheten är viktig och utgör också en del i att utveckla ett nyfiket utforskande då denna process kan bidra till en fördjupning i samtalet, dvs att släppa manus lite även om formen fortfarande följs.

Intervjuare: ...att man har ett manus men att man ser... följer processen... sen när processen är igång men det är bra att ha ett manus att man har någonting att utgå ifrån... jag var inne på att jag skulle följa ett nästan strikt manus (skratt). Jag skulle börja med inledningen och med sammanhangsmarkeringen men jag började direkt med strukturen... det var helrörigt i början men det... gud jag kände mig lite rörig sådär, i huvudet så då trodde jag att jag skulle vara beroende av manuset men så bara bestämde jag, så jag fattade ett beslut, jag skiter i manuset... och så hoppade jag och blundade. Jag vågade liksom mer slå in processen på vad som sas och haka på det och mer koncentrera mig på vad ni sa.... Jag försökte tänka tyst kunskap som rubrik men... jag vet inte hur mycket jag lyckades, men lite grann lyckades jag borra och lite mer än förra gången då jag intervjuade... kände att det vart en skillnad när jag vågade släppa manuset... det blev mer borrande!

Efter flera års samforskande är en lärdom att följsamhet bygger på att ju mer vi tränar och tittar på oss själva hur vi ställer frågor, desto skickligare blir vi och kan låta oss bli mer följsamma. Det förutsätter dock att själva strukturen i samtalet med turtagningen med alla inblandade, sitter i ryggraden hos intervjuaren. När strukturen sitter, är intervjuaren mer fri att kunna laborera med att ta in reflektörer tidigare eller låta reflektörerna vänta och bara delta en omgång.

Intervjuare: alltså... det här behöver man nog öva på... det handlar så jättemycket på en känslonivå alltså... det är lite knepigt att fråga//...jag blev berörd också ett tag... av nått, han var så beredd att visa känslor också, hur viktigt det hade varit och sådär... då blir man, då vill man inte vara fyrkantig och sådär och ställa en vanlig fråga på det... det är liksom där nånstans... man måste ju träda in i hans landskap på nått sätt också... så det var lite annorlunda.

Följsamheten kan också innebära en utmaning. Text när en mamma vi intervjuade var uppfylld av känslor och hade ett annat fokus. Hon var missnöjd, arg och besviken och kritiserade hela socialtjänsten. Det gjorde något med intervjuaren och samtidigt var det viktigt att vara följsam med mamman i hennes berättelse. Det var dock inte helt lätt för de som deltog i samtalet men intervjuaren lyckades skapa ett respektfullt dialogiskt klimat där mammans känslor bekräftades och det blev möjligt att tala om det som varit svårt.

Svårigheter när det är för många att intervjua

I början när vi införde samforskning, var vi ofta två intervjuare men lämnade det ganska snabbt och övergick till att i stället låta en intervjua. Anledningen var att vi tyckte

reflektörerna kunde hjälpa till om det behövdes fler perspektiv eller respons kring något tema.

Det vi upptäckte var också att det inte alltid var lätt att intervjua många i rummet.

***Intervjuare:** Intervjuar man flera så går det inte att hålla på för det är så mycket att intervjua och då får man kanske släppa lite att man har fullständig koll och har egna frågor eller frågebatteri och liksom låta tre röster mer få höra men om det är en man intervjua, då kan man mycket mer noggrannare gå in men det blir nått annat och om det är en som intervjua så får man bara en röst och det är så mycket värt att få tre röster också tänker jag så...*

Förflyttningar i rummet – vi missade formens betydelse

En annan lärdom är att vi ibland blir slarviga med förflyttningarna i rummet. En naturlig förklaring var under de första åren att vi inte hade ett rum som var tillräckligt stort och för att slippa sitta i knät på varandra, flyttade sig intervjua runt i rummet när de olika personerna skulle tala. Det kunde då lätt bli att den som intervjuades hade ögonkontakt med övriga vilket ibland ledde till situationer där familjen t ex upplevde att de ville svara upp när det kom upp teman. En av behandlarna minns en sådan situation: *”för hon kollade av hela tiden (skratt) så jag stirrade rakt in i väggen”*. Numera har vi ett större rum och då blir det sällan problem med detta men rummets betydelse blir viktigt. Ibland märker vi att vi inte gör tydliga förflyttningar och brukar behöva påminna oss om syftet med dessa.

Att utforska detaljer

Samforskningen syftar till som vi har varit inne på, att utforska detaljer och söka kunskaper kring det som sker i samarbetet mellan familj-behandlare. Den tysta kunskapen är i fokus och det kräver att vi fördjupar oss kring detaljer, ”borrar” som vi brukar säga och det är också något varje person som vi intervjua fått förhålla sig till. Vi frågar mer och vi frågar ytterligare mer och vi kan t o m fråga ännu mer. En av teamkollegorna uttryckte *”jag känner mig som en tjugit papegoja”*. En annan i teamet kände av en känsla vid ett intervjutillfälle av att nästan behöva gå över gränser. Det som vi lärde oss var dels att träna orden på varandra, t ex *”vad menar du med ordet trygg?”* Vi började också lägga till en del i vår sammanhangsmarkering i början av samforskningssamtalet: *”jag kommer kanske uppfattas besvärlig under samtalet... då jag kommer vara lite envis i mitt frågande efter detaljer... men det hänger ihop med att det bland annat är den typen av kunskap vi eftersöker...”*. Ofta är också konkreta exempel eller händelser till hjälp.

Återigen möjliggörs utforskandet och fördjupningen av detaljer om det finns ett arbetsklimat som alla upplever som tillräckligt tryggt.

Reflektör 1 i efterprat: *Jag tycker också att det handlade om din förmåga att få honom att känna sig avspänd och du var ju väldigt lugn och trygg, hela du utstrålade det plus att ditt sätt att borra vidare, borra lite djupare tyckte jag var bra, det hade ju också med att du banade väg för det men också för att han var lättintervjuad för att han har den här förmågan och ... jag tänker att det var ett samspel mellan er, det flöt verkligen på och det blev som en dans liksom och ingen trampande den andre på tårna utan det flöt verkligen på... det kändes... väldigt bra.*

Reflektör 2 i efterprat: *Du som intervjuare stannade upp, fördjupade dig... du följde inte bara utan du sa: kan vi stanna till här lite bara, vad är det här och det här lyssnandet som du liksom vänligt hela tiden fick honom att...*

Utforskandet av detaljer är svårt, inte bara för att det kan vara svårt att fördjupa oss i vissa ord och begrepp utan också att det kan finnas hinder hos oss intervjuare. Vi reflekterar då och då i vårt efterprat, att vi ibland undviker att fördjupa oss i vissa frågor. Självreflektionen är viktig i samforskningen och utgör lärandeprocesser för oss. En intervjuare säger i ett efterprat: *"jag kunde ha gett mer utrymme till att ställa fler frågor om vissa ämnen men jag kände att, nä, det blir för mycket... att lyssna på barnen och vad det är som... sånt där, kunde man ha krävt lite mer"*.

Ibland kan det vara bra att hjälpa till i detaljsökandet, t ex om familjer nämner livslinje eller nätverkskartor som en del i familjebehandlingssamtalen. Då kan dessa blir bra redskap att utforska vidare kring i fördjupandet kring samarbetsfrågor.

Utforskandet av detaljer är inte lätt alla gånger och det är viktigt att kolla av okej, förstår jag dig rätt när du säger att eller menar du att? Det gäller också när föräldern har en tolk, där allt silas genom dennes förmåga att fånga upp det som sägs i ett samforskningssamtal. Hela samforskningssamtalets mål är att gemensamt försöka hitta berättelser som blir ett samspel mellan familjen och alla övriga i rummet, ja en dans. Någon förmedlar något, säger något och sedan blir det ett gensvar som i sin tur ger ett gensvar.

Reflektör i efterprat: *Märks att ord som används blir som en dans i samtalet, ordet berättande kom upp av pappan och sedan användes ordet berättelse sedan i samtalet av alla inblandade.*

Samforskning och tid

Samforskning kräver 1 ½-2 timmar med paus. Dock ser verkligheten inte ut så och därför erbjuder vi alltid denna tid men får ibland kompromissa med tiden. När vi är många i rummet, kan det kännas forcerat om tiden är knapp. Vi vet att tiden efter pausen ofta innebär fördjupning, och ofta reflekterar vi att *"vi skulle behövt en halvtimme till"*. Samtidigt kan ungdomar och barn uppleva att det blir för lång tid i samforskningen. En familj föreslog också att det kanske hade varit till hjälp om vi lagt in minst två kortpauser under intervjun. De inbjudna är ibland försenade så tidsaspekten är något vi får anpassa oss till helt enkelt. Vid tidsbrist, får reflektörerna ibland möjlighet att endast dela tankar vid ett tillfälle (annars två tillfällen). Barn och ungdomar brukar vara tydliga när de tycker att de fått nog av att sitta med i rummet. En annan självreflektion är också att vi själva kanske har höga krav att vi ska "hinna med" mycket och att vi vill att familjerna känner att de får ut så mycket de önskar av samtalet. Kanske är det ofta tillräckligt det vi hinner prata om? Familjerna själva har aldrig framfört att de tycker att tiden varit för knapp eller att de inte fått säga vad de tycker.

Anpassa samforskningsformen när barn och ungdomar deltar

Flexibel med formen

Sedan vi började med samforskning har vi utvecklat själva formen och försökt hitta lösningar och möjligheter att barn ska känna sig bekväma, kunna få utrymme i samforskningsamtalet och därmed har vi behövt hitta olika nya sätt att möta dessa behov. Även här har vi fått laborera oss fram. Barn kan inte alltid sitta i en mer vuxen form och reflektera.

Vid en intervju gjorde vi en speciallösning för att få med barnens röster. Det var en familj som upplevt en traumatisk händelse, barnen hade varit omhändertagna och hade nu fått flytta hem till föräldrarna. För att göra det tryggt för barnen, valde intervjuarna som även varit inkopplade i familjebehandlingen, att komma hem till familjen och hålla samforskningsamtalet själva. Barnen var trygga i deras hemmiljö med dessa behandlare och vana att kunna både rita och skriva för att kunna beskriva känslor. Behandlarna kallade samtalet för samforskning även om det i detta fall, blev en variant kring strukturen även om reflektioner fortfarande var i fokus, dock med andra vägar för att nå barnens röster. Lösningen blev viktig för att trygga barnen och ändå kunna få med deras röster. Behandlarna intervjuade först barnen utan föräldrarna. Därefter satte sig barnen och behandlarna ihop med

föräldrarna och gick igenom vad barnen berättat. Samtalet upplevdes av barnen som tryggt och det gick att tala om de teman barnen varit upptagna av genom den förberedelse som skett separat med behandlarna. Föräldrarna deltog också längre fram i en samforskningsintervju med hela teamet (utan barnen). Föräldrarna bekräftade att förfarandet kring hur barnen kunde berätta om vad de tyckt varit bra eller mindre bra, hade underlättats genom att barnen först intervjuades själva utan föräldrarna. På det sättet upplevde föräldrarna att barnen i det gemensamma samtalet fick stöd i att uttrycka känslor och tankar de hade gällande familjebehandlingen.

Vi hade också ett samforskningsamtal där en litet barn låg på golvet och försökte bita intervjuaren i foten under en stor del av samtalet. En annan i teamet försökte då nå barnets uppmärksamhet och få med barnet ut i korridoren på en promenad så att föräldrarna skulle kunna få tala i lugn och ro om deras upplevelser.

Nytt i samforskningen: barn- eller ungdomsintervjuare som tillägg till intervjuaren
Det finns en tendens överlag att barns röster kommer bort och vuxenperspektivet dominerar. Barn tappas ofta bort i undersökningar och de kan också få begränsat talutrymme⁷. Denna erfarenhet fick oss att börja reflektera över hur vi själva tänkte kring barns medverkan i samforskningen. Vi såg ett behov att vi behöver ha en ytterligare intervjuare med, för att bättre kunna fånga unga personer. Erfarenheten kom framför allt när vi hade intervjuat en del stora familjer eller familjer där föräldrar kunde ta mycket plats och barnen tystnade. När vi införde barn- och ungdomsintervjuare såg vi direkt att det blev både mer talutrymme och tydligare barnfokus i samforskningen. Barnen fick möjlighet att i lugn och ro reflektera. Det finns inte alltid behov av att ha en särskild barn- eller ungdomsintervjuare. Vi har dock blivit mer nogsamma om vi behöver respektive inte behöver det.

När det gått för lång tid efter en avslutad familjebehandling

Om det gått för lång tid efter avslutad familjebehandling finns en risk att barn inte kommer ihåg så mycket av kontakten. Vi har t ex intervjuat ett barn, där det gått ett år, vilket är för lång tid. Det barnet mindes väldigt lite från tiden med familjebehandlarna och svaren blev också kortfattade och inte utförliga. Det är också viktigt med få teman när man samforskar med barn (precis som med vuxna), annars tappar barnet lätt fokus. Intervjuaren behöver

⁷ Se t ex Wächter (2006).

också ha färre öppna frågor med barn och ibland vara lite mer styrande för att barnet ska förstå vad det ska svara på.

Tänka på tiden när mindre barn deltar

Det kan också vara viktigt med tiden när man samforskar med barn, dvs att samtalet inte blir för långt eller att fler pauser kan läggas in.

Behandlare 1: *andra halvlek då kändes det som att då var jag tveksam om de skulle vara kvar*

Behandlare 2: *de var trötta*

Behandlare 1: *de var trötta och då blev det som att du blev nån slags förskolelärare liksom (menar barnintervjuaren - utskriftskommentar)*

Barnintervjuaren: *ja det blev ju så för vi satt ju och hängde gubbar på slutet*

Behandlare 2: *och en började dansa*

Barnintervjuare: *och en hade en tjock tröja och så hade hon ingen som hon kunde ta av sig och där ute var det väldigt kallt och svalt*

Barnanpassat i rummet

Miljön blir också viktig när barn ska medverka. Oftast sker samforskningsamtalet i de lokaler familjen tidigare varit i och då känner barnen igen sig med det vanliga barnbordet, tavlor, och material vi använt, t ex smileysfigurer. De vet var de hittar papper och pennor och vad som finns i vissa korgar i samtalsrummet.

Att kunna förbereda barnet hur samforskningsamtalet går till

En annan lärdom är att barn också kan behöva förberedas inför ett samforskningsamtal. I första hand är det bra om föräldrarna kan ansvara för denna förberedelse. Ibland kan de tidigare behandlarna ha en viss kännedom om vad som kan underlätta i att förbereda barnet inför samtalet. Det kan röra sig om material som använts i familjebehandlingen, t ex smileys som visar känslor eller annat material som kan underlätta för barnet att uttrycka sig.

Barnintervjuare: *och då tänkte jag att man kanske skulle ha förberett honom lite, ge honom lite material på något vis och sen, vi pratade ju om känslor och vi pratade då om pappa var arg och pappa var glad... att hjälpa honom på traven för det är väldigt långt från april för att sitta och prata om det nu. Så om vi hade fräschat upp det hade han kanske kommit på mer. Och det kanske man ska göra, jag vet inte. Det satt jag och tänkte på. För han visste kanske inte riktigt vad han skulle komma till heller.*

När barn blir osäkra – vet inte vad de ska svara

Precis som för oss vuxna, behöver barn känna att de blir förstådda och bekräftade i samförskningen. Det ligger på oss vuxna att hitta vägar att barnen känner sig trygga och fria att kunna svara på frågor eller berätta det de vill. Under årens lopp har vi sett att samförskningen hjälpt oss att öka vår medvetenhet om att vi behöver jobba för att fånga upp barnens röster, det finns alltid en tendens att barnet känner sig osäkert och vet inte vad det ska svara på. I t ex en intervju hamnade de vuxna i prat om innehåll i en särskild metod, barnet som var litet kände sig inte delaktig. När det blev dags för barnets samtal med barnintervjuaren hade barnet hunnit tappa sitt intresse och satt och ritade för sig själv. Efteråt reflekterade den tidigare behandlaren:

Behandlare: *Det hamnade ju där, mamma pratade mycket om ja men det här med manualen och hur det var och det är ju på en helt annan nivå än vad sonen var för han ville kanske prata om sin pappa och att han var rädd att pappa skulle ringa eller att pappa skulle dyka upp eller vad han hade gjort eller hur kände han sig då, det var ju det materialet vi var eh... och det pratade vi aldrig om egentligen och det var det jag tänkte att vi kanske skulle ha förberett honom på ett annat sätt iså fall.*

I samma samtal säger reflektören i efterpratet att det blev som två olika spår i samförskningsamtalen. Det ena spåret rörde innehållet för den vuxne: ett program föräldern deltagit i och det andra spåret rörde barnet som gått i en annan modell med den andre behandlaren.

Reflektör: *...nu blev det som att det var Tryggare barn⁸ som fick plats och kanske gjorde vi det svårt att vi liksom tog två olika eh... jag undrar det för att det blev, nu blev det som att han svarade, det samtal han hörde här handlade inte om Trappan⁹ utan om Tryggare barn och när han skulle reagera på det så var det nånting som han inte hade varit med om. Det satt jag med där så att... det blev nån krock där... och sen var det också sådär att jag såg hur hans ben for (illustrerar med benet, utskriftskommentar) så jag tänkte att han tyckte att det var lite svårt.*

Ibland har vi funderat om vi behöver ha två separata samtal i en familj om de insatser som getts varit för åtskilda (som i samtalet ovan).

⁸ Tryggare Barn är ett program för föräldrar i lugnt föräldraskap.

⁹ Trappan är en krisintervention för barn som bevittnat våld.

En återkommande fråga som kan uppstå rör farhågor när barn kommer till ett samforskningsamtal där det finns en risk med för mycket vuxenprat.

Barnintervjuare: *Jag var barnintervjuare och jag måste säga att jag tycker att det var svårt. Jag tappade fokus och jag målade många bilder som honom och vi var inne i måleriet för det var för mycket prat och jag tänkte hur ska jag få ut nånting av pojken så jag tappade lite fokus och jag kände att vi inte, jag tycker att det var svårt att intervju honom. Inte för att han var svår utan för att jag inte visste vad jag skulle fråga om därför blev det inget bra, det blev ingen fördjupning.*

Som intervjuare kan vi hamna i en känsla av att vi inte vill pressa ett barn på detaljer när vi märker att barnet har svårt att hitta ord för det vi frågar efter, det kan då bli viktigt att ändå bekräfta barnet. *”Okej, jag förstår, det har ju gått så lång tid och jag brukar inte heller minnas allt som hinner hända.”* En ungdom gav korta svar på frågan vad som var bra: *”fick sms”*. Intervjuaren började försöka utforska ytterligare detaljer men ungdomen var tydlig med att det var det svar hen tänkte ge.

När vi upptäcker svårigheter i samtalen blir efterpratet viktigt samt de reflektionsdagar vi har två gånger/termin, när vi går igenom varje intervju. Då kan vi reflektera om vi kunde ha gjort på andra sätt, använt andra medel, format inramningen på ett annat sätt och/eller anpassat formen och upplägget utifrån barnets behov. *”Det är viktigt att försöka vara konkret när det blir för abstrakt”* konstaterar en barnintervjuare i ett efterprat när teamet diskuterar hur barnet i just det samtalet hade behövt mer hjälp. T ex hade bilder eventuellt kunnat vara hjälpsamt och intervjuaren och barnet hade gemensamt kunnat utforska bilderna: *”vad gjorde ni då, hur satt ni, kommer du ihåg?”* Begränsningarna ligger främst hos oss själva som intervjuare och inte hos barnet.

Barnintervjuare: *Är det nått mer som du minns från när ni kom hit tillsammans?*

Barnet: *nää*

Barnintervjuare: *nää, har du några tips till andra barn som kommer hit och om de har varit med om ungefär samma sak som du har varit med om?*

Barnet: *nää*

Barns osäkerhet att svara på frågor kan också handla om att barnintervjuaren behöver hitta sätt att anpassa utforskande av ord till barnets utvecklingsnivå, t ex genom att vara konkret. Ju konkretare vi kan vara, desto lättare skapas möjligheter för barnet att kunna hitta sina ord i stället för att hamna i *"jag minns inte"* eller *"jag vet inte"*. Det kan vara svårt för barnet att komma ihåg en särskild situation om vi inte hjälper barnet. Det finns också en tendens att det lätt blir ledande frågor med barn när vi inte känner att vi lyckas få till en dialog. Då tystnar samtalet ännu mer och vi hamnar i att barnet eller ungdomen säger: *"nä, ja, kanske"*.

Att samforska under pågående kontakt

Vi har samforskat med ett antal familjer som också haft en pågående kontakt med familjebehandlarna. Det har varit familjer där alla involverade upplevt att samtalen gått i stå, vi kommer inte vidare och behöver prata ihop oss med andra för att få hjälp att se nästa steg. Dessa samtal har främst inneburit att familjen och behandlarna upplevt att det blivit klargjort hur läget är och vad som bli nästa steg, t ex att vi ska avsluta vår kontakt eller att familjen och behandlarna, behöver fortsätta att prata vidare om nästa steg. Det har också blivit ett tillfälle för familjer att få uttrycka känslor och också höra behandlarnas upplevelser. Vi har bara goda erfarenheter av att erbjuda samforskning under pågående kontakter och flera familjer har då uttryckt att den här formen hade de önskat tidigare. Själva formen skiljer sig inte åt om det är avslutade eller pågående kontakter.

En erfarenhet vi har som vi varit med om vid ett tillfälle var ett föräldrapar där det framkom mycket besvikelse över vilken väg behandlingen tagit. Samforskningsamtalet gled in på parets relation och missnöjet från en av parterna och intervjuaren hade svårigheter att återgå till att rama in samtalet och syftet med samtalet. Innehållet tenderade att hela tiden glida in i parrelationen då den ena parten var upptagen av detta och uttryckte besvikelse. Känslan av att samforskningen gled in i parterapi drabbade alla involverade i rummet. I efterpratet med teamet tyckte behandlarna att de varit övertydliga med familjen om vad samforskningen skulle innebära och hur det skulle gå till. Behandlarna uppgav att de till och med skrivit ett brev innan. En lärdom var att det just vid det här tillfället varit bra för intervjuaren att ha haft lite kännedom om familjen och deras problematik, då det fanns en risk att det togs upp parterapiteman i samforskningen (eftersom missnöjet handlade om att en part inte tyckte att hen fått gehör för sina önskningsar). Intervjuaren reflekterade dock i efterpratet med teamet, att denne hade kunnat försöka återgå på ett mer kraftfullt sätt till att tydliggöra syftet återigen

med samforskningsamtalet. Detta är dock en balansgång och en fingertoppskänsla krävs. Det finns inte heller något rätt eller fel utan varje situation är unik. Reflektörens tankar blev mycket viktiga i samtalet då den som upplevde sig som arg och utsatt, kunde få bekräftelse precis som den andre partnern. I det här fallet kom delvis hopplöshets- och maktlöshetskänslor att lägga sig som ett töcken i rummet men efter samtalet var paret nöjda och ville inte lämna rummet. Det blev ett annorlunda samforskningsamtal men precis som andra samtal, fick alla möjlighet att tala med varandra om det som var svårt så på det sättet blev det ändå en samforskande intention med hela samtalet. Paret hörde av sig till intervjuaren dagen efter för att ställa frågor om vart de kunde gå i parterapi. Intervjuaren hänvisade då paret att vända sig till behandlarna för att få svar på deras frågor om annat stöd.

3.VARFÖR SAMFORSKNING SOM UTVÄRDERINGSMODELL?

Samforskning och användbarhet vid kvalitetsutveckling

Vi inledde denna rapport med att tala om Tom Andersen och hans tankar och praktik. Hur Tom inspirerat oss och när vi nu går mot slutet i rapporten och funderar på vad vi lärt oss, blir Toms tankar om öppenhet och insyn viktiga igen. Samforskningen är ett sätt att öka insynen i vårt arbete som familjebehandlare, i det här fallet inom socialtjänsten. Det finns många sätt att låta sig granskas som behandlare. För oss har samforskningen varit i samklang med vår idé kring att ha en öppenhet i det vi säger och gör ihop med människor som vi är involverade med. Samforskningen innebär att vi inte kan ställa oss utanför, utan vi blir på insidan och i subjekt-subjekt relationer. Dessa relationer är jämlika och icke-hierarkiska. Dessa relationer är respektfulla och hänsyn tas till olika röster och berättelser. Ingen röst värderas mindre eller mer än någon annans och samforskningsformen tillåter människor att få berätta det de har att säga och det gäller även behandlare och kollegor.

I den här skriften har vi delat en del av de lärdomar vi fått från åren med samforskningen gällande hur vi använder oss av modellen och hur vi anpassat den till vår verksamhet. Vi ser också hur erfarenheterna från samforskningsamtalen spunnit över i vårt behandlingsarbete. T ex att barn och ungdomars röster behöver tydliggöras både i behandlingsarbetet och i utvärderingsformer. Samforskningen har ökat vår medvetenhet och reflektioner kring det arbete vi gör. Reflektionerna rör också frågor och ifrågasättande av det vi tar för givet. Hur tryggar vi människor i en otrygg situation/kris? Hur kan vi bidra med tydlighet och

begriplighet för barn och ungdomar men även för vuxna som deltar i familjebehandling? Vi som behandlare är delaktiga och medskapare i hur ett samtal utvecklas. Familjerna har hjälpt oss att genom samforskningen utveckla oss själva som behandlare men också som team.

Teamets gemensamma process där vi "visar upp oss" inför varandra, har också inneburit vinster för teamet som helhet. Vi har stärkts i vårt co-terapiskap och fått en ökad ödmjukhet inför varandras olikheter. Vi ökar vår kunskap om familjebehandling och omsätter kunskaperna löpande i vår verksamhet genom den struktur vi byggt upp sedan 2012, dvs hur vi förvaltar de erfarenheter vi får fram i våra samtal med familjerna¹⁰. På det sättet sker en kontinuerlig kvalitetsutveckling och teori och praktik är i ständig rörelse. Vi vill vara öppna med självreflektioner, både i enskilda processer men också som team. Vi tror på den formen av feedback och vi säger inte att alla måste göra som vi gör, tvärtom. Men det vi lärt oss, har vi omsatt i praktiken och på så sätt använt oss av våra så kallade konsulter (familjerna) för att vidareutveckla vår verksamhet. Vi har förmodligen blivit bättre i vårt sätt att närma oss familjer och ställa frågor, ökat vår medvetenhet om de interventioner vi använder oss av och även lärt känna varandra i teamet. Det har varit en process för hela teamet.

Att fånga en mer tyst kunskap – är det möjligt?

Är det då möjligt att få fatt i det vi kallar för en mer tyst kunskap, dvs det som inte alltid går att beskriva tydligt i ord? Ja, det är möjligt men det kräver hårt arbete är vår slutsats. Det betyder inte att det är sämre samtal om vi inte hittar fram till just detaljer, vi har inte i något samtal upplevt att vi inte fått ut viktiga berättelser. Med hårt arbete menar vi att för att kunna fånga erfarenheter, utforska sekvenser på mikronivåer, söka efter nyanser, undantag och likheter, kräver det att vi hela tiden jobbar med oss själva som behandlare. Det rör allt ifrån hur vi ställer frågor, hur vi skapar förutsättningar för dialog med människor till vad vi är nyfikna på. Vi behöver "stoppa händerna i ishinken" ibland och inte vara för snabba att tolka

¹⁰ Alla intervjuer skrivs ut och delas ut till alla familjebehandlare i teamet. Alla läser och markerar för sig själva ord, citat och meningar. Två gånger/termin har teamet reflektionsdagar där vi samtalar om 2-4 intervjuer/reflektionsdag. Alla har då läst och tagit med sig egna anteckningar. Vi brainstormar, allt sammanställs och dessa anteckningar skickas ut till teamet. Varje intervju går därefter igenom på nytt av en i teamet. Syftet är att gå tillbaka till intervjuerna och lyfta ut hela citat kopplat till teamets anteckningar från reflektionsdagarna. Råmaterialet på 340 sidor innefattar ett stort antal teman. Dels från familjerna om vad de upplevt som bra, mindre bra och dels teamets reflektioner kring familjernas teman. Från råmaterialet söks därefter likheter, skillnader i mönster, vad hänger ihop, skiljer ut sig osv? Teamet tittar gemensamt på detta och lyfter ut viktiga teman för vår verksamhet kopplat till syftet med studien. Denna struktur är återkommande sedan 2012 då vi började med samforskning och kvalitetsarbetet sker således kontinuerligt i verksamheten. Resultatet av detta arbete utgör delrapport 2.

andra. Våra egna bilder vad ett förändringsarbete innebär, kan också leda till att vi begränsar oss i utforskandet då vi söker ord och meningar som bara bekräftar våra egna föreställningar. På det sättet är intervjurollen en utmaning då vi inte kan ha för bråttom, vi behöver stanna kvar i ett utforskande förhållningssätt hela tiden. Det är också många som deltar i samforskningsamtalen och på det sättet vidgas utforskandet att gälla alla deltagare i samtalet. Reflektörerna kan t ex ställa nya frågor, gå tillbaka till vad som tidigare sagts, hjälpa intervjuaren i utforskandet och familjen och de tidigare behandlarna får möjlighet att fundera över reflektionerna och eventuellt tillföra tankar kring det de hört.

Familjernas tankar om modellen

Vi har uppfattat att samforskningsamtalen varit viktiga för familjerna. Ingen familj har heller någonsin uttryckt att det varit jobbigt att delta i samtalen, tvärtom, familjer brukar gå rakryggade och nöjda och de har fått dela sina erfarenheter. Ibland har någon till och med tagit ledigt från arbetet för att komma till oss fast vår kontakt är avslutad. Familjers röster blir hörda, de har ett helt team som lyssnar på dem. Teamet lär sig av familjerna och blir ödmjuka inför berättelserna om vad som upplevs som skillnader. Samforskningen är till för oss behandlare att lära oss av familjerna, vi vet inte om familjerna också lärt sig något om sig själva då vi aldrig frågat något om detta. När vi avslutar varje samforskningsintervju, brukar vi utvärdera hur familjen och teamet upplevt samtalen. Alla familjer har uppgett att de uppskattat formen och möjligheten att både få ett eget talutrymme samt att ha fått lyssna på teamets tankar.

Nackdelar med modellen?

Finns det nackdelar med modellen? Ja, ett argument skulle kunna vara att vad motiverar att ett helt teams arbetstid går åt till att samforska? Är det inte tidssparande om bara några deltar från teamet? Och all denna tid för reflektioner, heldagar, genomläsningar av material, konferenser osv? Här blir ledarskapet i en organisation viktigt, dvs hur ser det ut i organisationen kring viljan till insyn, öppenhet och former för kunskapsinhämtning? Vi är precis som andra präglade av en resultatstyrd verksamhet med att leverera, visa resultat i siffror och mätningar på olika sätt. Men vikten av reflektion i arbetsvardagen är oerhört betydelsefull för att kunna utvecklas i vår profession. Reflektionsutrymme påverkar arbetsgruppen, den leder till att co-terapiarbetet vässas och innehållet genom erfarenheterna familjerna delar, ger unik kunskap. Det synsättet finns förankrat i vår organisation och i det

ledarskap som präglar vår enhet och då blir tidsfaktorn en icke-fråga. Våra erfarenheter visar tvärtom: ju mer reflektion vi verkligen ser till att avsätta, desto skickligare blir vi förhoppningsvis samt stannar kvar på vår arbetsplats. Vår erfarenhet i att lyckas med implementering överlag är förankring, dvs att ska ett nytt synsätt föras in i en arbetsgrupp, behöver alla vara med på tåget teoretiskt och praktiskt. Det betyder att de resor vi gjort, konferenser vi hållit eller åkt på är ett lyckat koncept att komma ifrån att samforskning blir personbundet då kunskapen tillförs hela teamet. Det är också att ta ansvar för långsiktighet.

Utveckling av samforskning som modell?

Arbetet med att bättre anpassa samforskningssamtalen med barn och ungdomar har givit resultat. Det finns fler områden vi fortsätter att fundera kring som rör utveckling av själva modellen. T ex att bjuda in familjer till det vi kallar för "efterprat", den stund vi har efter våra samtal där teamet samlar ihop sig, talar om hur det kändes i de olika rollerna och om det är något vi behöver tänka på till nästa gång. När vi haft denna tanke, bollat den i en kreativ anda har vi funderat över syftet i så fall. Kanske har det uppkommit tankar kring detta utifrån att fullfölja helheten att ha en öppen insyn i det vi gör? Vi har också talat om att utvidga samtalsrummet och bjuda in skolpersonal som t ex funnits kring ett barn med syftet att få in fler berättelser om samarbetet. Vi har även talat med föräldrar som också ibland själva erbjudit sig att kunna användas som ambassadörer i samforskningssammanhang. Just ordet ambassadör är vårt ord men att kunna komma och träffa andra familjer för att visa på hopp *"även om vi har ett barn som är udda och annorlunda, jag kämpar, vi kämpar, det kommer bli bättre på sikt"*. Den typen av delande finns redan på olika håll i Sverige men främst i en behandlingskontext. Ett annat tema är att fortsätta utveckla samforskning med familjer som har en pågående kontakt med oss, särskilt när familjer själva berättat att de skulle behövt samforskningen mycket tidigare i deras kontakt med familjebehandlarna.

Tips på vägen...

Vi har varit inne på att samforskning kan ses som en process. Först kan vi, oavsett hur länge vi arbetat, konstatera att det inledningsvis är naturligt att befinna oss i en fas av självcentrering. Vi blir lätt självkritiska. Filmar vi ser vi plötsligt oss själva och allt vad vi kanske inte har koll på: ansiktsuttryck, hur vi sjunker ner i fåtöljer eller hur vi ser ut som potatissäckar eller spända bågar. Det är en naturlig process att vara i en fas där vi riktar blicken inåt mot oss själva men vi ser att det sker en förändring även i den processen. Vi

börjar tala team, samarbete och co-terapiskap. En annan erfarenhet på vägen är att försöka vara snäll mot sig själv. Vi uppmanar familjer vi möter att de ska ta hand om sig, vara vänliga mot sig själva, inte vara dömande och kritiska mot sig själva. Dessa budskap behöver vi också rikta mot oss själva i samforskningsammansammanhanget. Vi vill också påminna om vikten av att helt enkelt ha kul ihop och att testa vad som kan fungera. En del kommer att vilja filma samtal och andra inte. En del kommer genomföra ett enda samtal och andra fortsätta regelbundet. Det finns således inget rätt eller fel men det första steget är modet att sätta sig i en mer ovanlig position för oss behandlare. Det kräver visst mod att göra det, särskilt inför kollegor. Öppenhet och insyn i det vi gör i samtalsrummet, borgar för kvalitetsutveckling och ett respektfullt bemötande av de familjer som under en period i deras liv, kommer i kontakt med socialtjänsten. Genom samforskningen får deras upplevelser värde och betydelse och blir till erfarenheter och lärdomar i våra möten med andra familjer.

Referenser

- Anderson, H. (2002). *Samtal, språk och möjligheter*. Smedjebacken: Mareld.
- Andersen, T. (1994/2006). *Reflekterande processer. Samtal och samtal om samtalen*. 5:e upplagan. Lund: Studentlitteratur.
- Bromma familjebehandlarteam (2016). *Manual. Frågeformulär om tidigare erfarenheter av stöd/behandling, Orosformulär, Dialogiska feedbackskalor, Dialogiska feedbackverktyg*. Svensk översättning i samarbete med modellens grundare: Rober, P. & Van Tricht, K. Manual (2015)
- Kjellberg, E. (Red). (2001). *Man kan inte så noga veta... Barnpsykiatriska utredningar tillsammans med socialtjänsten. Praktik och forskning genom reflekterande processer*. Smedjebacken: Mareld.
- Koser, L. (2013). Jag vill berätta för er... Samforskning som en rolig hobby eller systematisk utvärdering?, *SFT – Svensk familjeterapi, nr 3/2013, s 16-17*.
- Koser, L. (2014). Hur går det med samforskningen? Samforskningskonferens i Stockholm. *SFT-Svensk Familjeterapi, nr 2/2014, s. 10-13*.
- Koser, L. (2015). Att samforska med barn. *SFT – Svensk Familjeterapi, nr 3/2015, s. 4-5*.
- Koser, L. (2017). Feedback i familjeterapi utifrån ett systemiskt perspektiv, *SFT - Svensk Familjeterapi, nr 1/2017, s. 8-9*.
- McNamee, S. & Hosking, D.M. (2013). *Research and Social Change. A relational Constructionist Approach*. Routledge: New York
- Mårtensson Blom, K. (2006). Samspela, samtala, samforska – om ömsesidiga processer i terapi och forskning. *Fokus på familjen, 4, s. 256-275*.
- Rober, P. (2017). *In Therapy Together. Family Therapy as a Dialogue*. London: Palgrave.
- Rober, P. & Van Tricht, K. (2015). *Manual. Questionnaire about Previous Therapies, Worries Questionnaire, Dialogical Feedback Scale, Dialogical Feedback Tool*, First Edition, Context -Center for marital and family therapy, UPC KU Leuven, Belgium
- Schön, D. A. (1983). *The Reflective practitioner: How professionals think in action*. New York: Basic Books.
- Wächter, A. (Red). (2006). *Samforskning – att lära av klienten*. Stockholm: Mareld
- Personlig kommunikation**
- Anderson, H. (2016). Samarbete och dialog i praktiken. Workshop i Stockholm, heldag, anordnad av Föreningen för familje- och systemorienterad terapi i Stockholm (FFST).